

کاستی‌ها و ناراستی‌ها در «طبقات مفسران شیعه»

رحیم قاسمی

طبقات مفسران، عقیقی بخشایشی، قم، دفتر نشر نوید
اسلام، ۵ ج، وزیری.

از افتخارات مذهب تشیع رابطه نزدیک با اهل بیت پیامبر (ص) و اقتیاس از دریای بی پایان علوم الهی آن بزرگواران است و از آن جا که اهل بیت - علیهم السلام - در کنار قرآن کریم، دو یادگار جاودان پیامبر اکرم می باشند، شیعیان غنی ترین منبع را برای تفسیر کتاب الله در اختیار دارند. به همین جهت نیز تاریخ تفسیر در میان شیعیان تاریخی اصیل و پیشینه مند می باشد.

در سال های اخیر و با افزایش چشمگیر توجه به قرآن کریم و تفسیر آن، بحث تاریخ تفسیر و مفسران نیز مطرح گشته و پژوهش هایی در این زمینه انجام پذیرفته است.

آثار قلمی محققان ارجمندی چون استاد محمدعلی مهدوی راد، سید محمدعلی ایازی، عبدالحسین صالحی شهیدی، دکتر سید محمدباقر حجتی و استاد محمدحسن بکایی در این میان از درخشش خاصی برخوردار است.

کتاب طبقات مفسران شیعه نیز در همین موضوع نگارش یافته و راهی بازار کتاب گشته است.

نویسنده این مقال پس از مطالعه آن و برخورد با اشتباهات فراوان آن تصمیم گرفت که جهت روشن شدن اذهان علاقه مندان به این گونه مباحث مطالبی را تقدیم نماید.

مؤلف برای کتاب خود چندین امتیاز شمرده است؛ بدین قرار:
۱. در ص ۴۵۵ جلد پنجم می نویسد: «شکر خدا را که سیری کوتاه در طبقات مفسران شیعه در پنج جلد در طول پنج سال با معرفی دو هزار مفسر شیعه در این جا به پایان می رسد...»

نخستین مزیت این کتاب آن است که دو هزار کتاب تفسیر و ترجمه را همراه با سبک تفسیری آنها از لابه لای کتاب ها و قفسه های کتابخانه ها و احیاناً موزه ها بیرون کشیده ...

۲. تراجم رجال و آشنایی با اعیان تفسیری و تاریخی بیش از دو هزار نفر از رجال علمی و تفسیری شیعه را در ضمن تحقیق و بررسی با مراجعه به منابع اصلی به صورت دقیق مشخص

ساخت و از این نظر خود به صورت یک دائرةالمعارف رجالی شیعه درآمد.

نگارنده به ده اشکال اساسی در این تألیف اشاره می کند:

۱. برخلاف ادعای مؤلف نه ۲۰۰۰ تفسیر در کتاب معرفی شده است و نه ۲۰۰۰ مفسر؛
۲. شرح حال بسیاری از مفسران و شخصیت های یاد شده در کتاب، مفقود است؛
۳. ذکر کتب غیر تفسیری به عنوان کتب تفسیر و علوم قرآنی، در این تألیف بسیار است؛
۴. بیش از ۴۵۰ مورد، تکرار عنوان تفسیر دارد؛
۵. اشتباهات رجالی و کتابشناسی در آن فراوان است؛
۶. ذکر شخصیت های غیر تفسیری در شمار مفسران به چشم می خورد؛
۷. ذکر شخصیت های اهل سنت در عداد مفسران شیعه؛
۸. ذکر مطالب غیر ضروری و بی ارتباط با موضوع کتاب؛
۹. نثر بسیار سست و غیر ادبی؛
۱۰. اغلاط چاپی فراوان.

یک:

متأسفانه برخلاف ادعاهای مؤلف تعداد کتب و مفسران و مترجمان و عالمان قرآنی ذکر شده در کتاب بسیار کمتر از رقم ادعا شده (۲۰۰۰) است.

شماره های ذکر شده در کتاب که به بیش از ۲۰۰۰ مورد می رسند، قاعداً باید مربوط به کتب تفسیر باشند نه مربوط به اشخاص که در این صورت ۲۰۰۰ کتاب ذکر شده است. در جلد ۵ از شماره ۱۰۹۹ تا ۱۱۵۱ در کنار شماره ها، به جای نام کتاب، نام اشخاص ذکر شده است و مؤلف خواسته است که بعد از ذکر تفسیر مرحومه خانم امین، مفسران دیگری را نیز از طائفه نسوان معرفی نماید و البته از ۵۰ شماره بسیاری از آنها صاحب تفسیر و اثر قرآنی نیستند و اصلاً معلوم نیست با چه ملاکی در طبقه مفسران جای گرفته اند.

افزون بر آن با کمال تعجب، بسیاری از کتاب های معرفی شده در طی شماره های مکرر ذکر شده اند و در نتیجه رقم ادعا شده (۲۰۰۰) به شدت کاهش می یابد.

تعداد مفسران و اشخاص نیز به مراتب کمتر از تعداد تفاسیر است؛ چرا که از برخی مفسران و عالمان بین دو تاده کتاب معرفی شده است و شماره ها نیز مربوط به کتاب ها می باشد. علاوه بر این که تعداد زیادی از کتاب ها هم مکرر شماره شده اند که در مورد سوم به آن خواهیم پرداخت.

دو:

ادعای این که کتاب طبقات مفسران، شرح حال ۲۰۰۰ مفسر را با مراجعه به منابع اصلی و به صورت دقیق مشخص ساخته و دائرةالمعارف رجالی شیعه می باشد، مضحک ترین ادعای مؤلف است و شناخت ایشان از بسیاری از اعیان تفسیری ذکر شده در کتاب در حد صفر است و راز تکرار شماره ها هم عمدتاً در این است که مؤلف آشنایی با رجال یاد شده ندارد.

شخصیت های معروف و بزرگی چون محسن بن محمد رفیع گیلانی (با داشتن بیش از ۳۰۰ جلد کتاب و رساله) ملا مقیمای مازندرانی، مولی محمد تقی هروی حائری، مولی محمد حسن شریعتمدار استرآبادی و ... تنها با عبارت (یکی از اعیان تفسیری) آن هم در چندین جا و به صورت تکراری معرفی شده اند. با این که شرح حال مفصل هر کدام از آنها در کتب رجالی چون مکارم الآثار و تذکرة القبور و طبقات اعلام الشیعه و ... آمده است.

یکی از مواردی که نشان گر بی اطلاعی مؤلف از احوال علما می باشد، ذکر تاریخ های متفاوت وفات برای بزرگان است؛ به عنوان مثال:

۱. تاریخ وفات مرحوم شیخ حسن جابری انصاری به این شرح ذکر شده است:
شماره ۹۲۵ (م ۱۳۷۶)؛ شماره ۸۰۳ (م ۱۳۳۵)؛ و شماره ۷۸۴ (م ۱۳۲۷).

۲. تاریخ وفات مرحوم شیخ محمد اشرف جبل عاملی به این شرح:

شماره ۱۱۹۲ (م ۱۴۰۹)؛ شماره ۸۸۸ (زنده در ۱۳۶۸)؛ شماره ۴۶۱ (م ۱۳۳۵) که صحیح همان سال ۱۱۳۵ می باشد و سال ۱۳۶۸ سال چاپ تفسیر و سال ۱۴۰۹ هم سال وفات مرحوم آیت الله شیخ عبدالجواد جبل عاملی است.

۳. تاریخ وفات مرحوم فاضل جواد کاظمی مؤلف مسالک الافهام به این شرح آمده است:

شماره ۳۰۳ (م ۱۰۲۹)؛ و شماره ۳۳۶ (م ۱۰۶۵).

۴. تاریخ وفات مرحوم میرزا محمد استرآبادی مؤلف آیات الاحکام چنین آمده است:

شماره ۳۰۰ (م ۱۰۲۶)؛ و شماره ۵۳۸ (م ۱۲۴۰).

۵. تاریخ وفات مرحوم سید ابراهیم نقوی هندی مؤلف البضاعة المضجعة:

شماره ۵۷۱ (۱۲۵۹م)؛ و شماره ۷۲۴ (۱۳۰۷م)

۶. تاریخ وفات مرحوم شیخ محسن بن محمد رفیع رشتی، مؤلف مستطرفات المقال:

شماره ۶۰۴ (م حدود ۱۲۷۴)؛ و شماره ۱۰۳۸ (بعد از ۱۳۹۱).
شماره ۶۵۳ (زنده در ۱۲۹۰)؛ و شماره ۶۹۰ (زنده در ۱۳۰۰)
و شماره ۹۰۳ (زنده در ۱۳۷۰)

۷. تاریخ وفات مرحوم مولوی غلامعلی بهاونگری هندی:
شماره ۸۳۸ (۱۳۴۵م) و شماره ۸۸۵ (۱۳۶۷م)

۸. دو تاریخ وفات برای شیخ اسماعیل ارموی تبریزی به این شرح:

شماره ۹۳۸ (۱۳۸۰م) و شماره ۱۸۳۷ (۱۲۹۵م)
۹. دو تاریخ وفات برای مرحوم شیخ محمد بن سلیمان تنکابنی مؤلف توشیح التفسیر:

شماره ۷۰۵ (۱۳۰۲م) و شماره ۷۷۴ (۱۳۲۴م)
۱۰. سه تاریخ وفات برای مرحوم سید صبغة الله کشفی مؤلف بصائر الایمان:

شماره ۵۹۵ (۱۲۷۰م) شماره ۶۲۷ (۱۲۸۵م) شماره ۱۹۷۸ (۱۲۶۷م)

۱۱. دو تاریخ وفات برای مرحوم سید محمد صادق خوانساری مؤلف ضیاء التفسیر:

شماره ۶۷۳ (۱۲۹۸م) و شماره ۷۹۹ (۱۳۳۳م)
۱۲. دو تاریخ وفات برای مرحوم سید محمد رضوی مؤلف کشف التنزیل:

شماره ۴۸۰ (زنده در ۱۱۷۳) و شماره ۷۳۳ (۱۳۱۰م)
۱۳. میرزا ابوتراب شهیدی قزوینی مؤلف تفسیر آیه نور:
شماره ۸۰۵ (۱۳۳۵م) و شماره ۹۲۴ (۱۳۷۵م)

۱۴. شاه ولی الله دهلوی مؤلف فتح الرحمن:
شماره ۴۸۴ (۱۱۷۶م) و شماره ۶۶۵ (یکی از اعیان تفسیری قرن سیزدهم)

۱۵. مرحوم سید ابوتراب خوانساری مؤلف لب اللباب:
شماره ۸۰۸ (۱۳۳۶م) و شماره ۸۴۰ (۱۳۴۶م)
۱۶. مرحوم عبدالعلی حویزی:

شماره ۳۴۹ (۱۰۷۵م) و شماره ۱۹۰۸ (۱۰۵۳م)
۱۷. مرحوم محمدباقر سیرجانی کرمانی مؤلف جواهر الایمان:
شماره ۷۵۷ (۱۳۱۹م) و شماره ۷۸۰ (زنده در ۱۳۲۶م)

۱۸. شیخ سلیمان کاشانی:
شماره ۸۴۵ (زنده در ۱۲۵۰) و شماره ۱۰۳۶ (اوایل قرن ۱۵)

۱۹. میرزا طاهر بصیرالملک:

شماره ۶۸۱ (۱۲۹۹م) و شماره ۱۳۵۲ (قرن ۱۴)

۲۰. شاه طاهر حسینی کاشانی:

شماره ۲۸۰ (۹۵۶م) و شماره ۱۹۰۳ (۱۰۶۷م)

۲۱. مولی علی رضا اردکانی شیرازی (تجلی):

شماره ۳۶۷ (۱۰۸۵م) و شماره ۱۴۱۸ (قرن ۱۳)

۲۲. سید رضی الدین موسوی شیرازی صاحب تفسیر نورالانوار:

شماره ۴۰۹ (زنده در ۱۱۰۷) و شماره ۵۰۳ (اوایل قرن ۱۳)
در شماره اول، وی را حسینی نجفی ذکر کرده که اشتباه است. وی از عرفای گمنام اصفهان است که در تخت فولاد اصفهان مدفون است. سال وفات وی ۱۱۱۳ می باشد. (ر. ک: تذکره القبور)

۲۳. سید علیرضا ریحان یزدی:

شماره ۱۱۵۷ (۱۴۰۴م) و شماره ۱۹۵۵ (۱۳۸۷م)

***

در جلد پنجم از ص ۴۰۰ تا ۴۲۵ تعداد ۲۲۶ کتاب تحت عنوان تفاسیر تاریخی و بیانگر قصص انبیا ذکر شده است که اکثر آنها کتب تاریخی و داستان است و نباید در طبقات مفسران ذکر شوند؛ مضافاً بر این که تعدادی از آنها در قسمت های دیگر کتاب تکرار شده است و نیز برخلاف ادعای مؤلف هیچ شرح حالی از این ۲۲۶ مؤلف در این دایرة المعارف رجال شیعه! به چشم نمی خورد.

عناوین برخی کتب مزبور که به عنوان کتب تفسیر و علوم قرآنی ذکر شده و مؤلفان آنها هم از مفسران شیعه قلمداد شده اند، به این شرح است:

۱۷۰۲. ستاری، مؤلف درد عشق زلیخا.

۱۶۲۸. برانق، محمد احمد، زمزم و یازده داستان دیگر.

۱۶۸۱. رضازاده شفق، دکتر رضا، ترجمه افصح الاحوال

تألیف هرمان آته از مجموعه تاریخ ادبیات فارسی.

۱۶۳۳. بهار (ملک الشعرا)، محمد تقی، بانی چاپ مجمل

التواریخ و القصص.

۱۶۰۵. ابرو، حافظ مؤلف مجمع التواریخ.

۱۶۷۰. خوافی، فصیح احمد مؤلف مجمل فصیحی.

۱۶۷۱. خواند میر، غیاث الدین بن هماد الدین مؤلف خلاصة الاخبار.
۱۷۰۸. شبان کاره ای، محمد بن علی، مؤلف مجمع الانساب.
۱۷۷۰. قمی، شیخ عباس، محدث مؤلف زندگی رهبران اسلام (ترجمه الانوار البهیة).
۱۷۹۹. مستوفی، حمدالله، مؤلف تاریخ گزیده.
۱۷۹۷. مسعودی، مؤلف مروج الذهب.
۱۸۱۴. عبدی بگ، تکملة الاخبار.
۱۸۱۷. واحد فرهنگی مدرسه علوم دینی ولی عصر (عج)، تهران، مسجد حضرت حمزه، کشتی نوح در ۴۸ ص.
۱۷۲۱. همدانی، رشیدالدین فضل الله وزیر همدانی، مؤلف جوامع التواریخ.
۱۶۳۷. بهبهانی کرمانشاهی، آقا محمدجعفر بن آقا محمدعلی، مؤلف التذکرة فی شرح التبصرة (علامه حلی در فقه).
۱۷۴۶. فاضل، جواد، پیامبران.
۱۶۰۲. آملی، نفایس الفنون.
- ۱۷۵۶-۱۷۶۸. قصص قرآن، بی نام مؤلف.
- جالب ترین که کتب زیر هم جزء تفاسیر تاریخی ذکر شده اند: تأثیر قرآن بر نظم فارسی؛ درس هایی از قرآن، محسن قرائتی؛ قاموس قرآن، قرشی؛ علم پیامبر و امام در قرآن؛ خورشید تابان در علم قرآن؛ برگزیده متون تفسیری، تصویر فنی یا نمایش هنری در قرآن.
- علاوه بر ۲۲۶ کتاب مزبور، به اسامی زیادی برمی خوریم که بی جهت در شمار کتب تفسیری ذکر شده اند؛ به عنوان مثال:
۷۶۳. تحریر العقلاء، شیخ هادی نجم آبادی.
۷۱۶. استقصاء الانعام، میرحامد حسین (کلام).
۸۷۷. ابواب الهدی، میرزا مهدی اصفهانی.
۹۹۳. میزان المطالب، میرزا جواد تهرانی (کلام).
۱۱۰۵. چهل حدیث امین، بانو افتخار امین.
۱۱۲۱. ترجمه اربعین هاشمیه.
۱۱۲۲. نمونه تعالیم جاویدان اسلام، سکینه سلطان احمدی.
۱۱۲۸. گلوازه آفرینش، عذرا انصاری.
۱۱۳۵. سیری در دهای مکارم الاخلاق، فاطمه طاهایی.
۱۱۳۶. توحید در نهج البلاغه، فاطمه بیگم آرخ.
۱۱۳۸. الاربعون روایه، فیروزه مظفر.
۱۱۴۲. بررسی املائی و دستنویسی از تفسیر سورآبادی، کبری شیروانی.
۱۱۴۹. صد و چهل سخن از چهارده معصوم، نجمه زمانی.

۱۱۱۶. مقام علمی حضرت فاطمه (س)، زهرا گواهی.
۹۱۸. آیات بینات، شیخ محمدحسین کاشف الغطاء (کلام).
۱۹۳۶. مصباح النجاة فی اسرار الصلوة، عبدالحسین تهرانی.
۷۴۳. آیات بینات، سید محمدحسین شهرستانی (کلام).
۸۱۶. حدائق العارفین، میرزا فضلعلی تبریزی (حدیث).
۱۱۴۸. بهار تجوید، ناهید شهریار.
۱۱۴۱. خودآموز و روش تدریس قرآن مجید، کوکب پوررنجبر.
- گویا مؤلف قصد آوردن کتب تجوید را در ردیف کتب تفسیر نداشته اند و الا کتب تجویدی فراوانی برای ذکر کردن وجود داشت، که در این صورت ذکر این دو جزوه نیز بی مورد است.
۱۱۵۵. قرآن در آینه اندیشه ها، سلسله مقالات دومین کنفرانس اندیشه اسلامی.
- اگر این نمونه مجموعه مقالات جزء کتب تفسیر محسوب شود، ده ها مورد دیگر از جمله شش مجموعه مقالات دارالقرآن الکریم قم نیز باید ذکر شود و الا ذکر این یک مورد هم بی وجه است.
۱۵۴۵. نزهة الخاطر و سرور الناظر و تحفة الحاضر و متاع المسافر، طریحی (کشکول).
۱۸۴۱. التفسیرات الاحمدیه فی بیان احکام الشریعه، احمد بن سعید ملا جیحون با حواشی ملا رحیم بخش (فقه).

پایان

- عدم شناخت مؤلف از رجال شیعه و شتابزدگی در نگارش کتاب که غالباً به صورت رونویسی از کتب دیگر انجام گرفته است، باعث شده که بیش از ۴۵۰ مورد از عناوین تکرار شود و علاوه بر حجیم کردن کتاب، رقمی غیر واقعی از کتب تفسیری شیعه به دست دهد که خود موجب سوءظن و بدنام کردن افتخارات شیعه است:
۱. ترجمه تفسیر البرهان، محمدکاظم تبریزی، ۴ شماره (۱۳۳۴-۱۴۱۵-۱۴۲۷-۱۴۴۱).
۲. جواهر الایمان، محمدباقر سیرجانی، ۴ شماره (۷۵۷-۷۸۰-۱۳۵۰-۱۴۰۸).
۳. ترجمان القرآن، میر سید شریف، ۴ شماره (۸۱۶-۱۳۱۸-۱۳۷۶-۱۵۰۵).

۴. مستطرفات المقال، شیخ محسن رشتی، ۳ شماره (۶۰۴-۶۹۱-۱۰۳۸).
۵. احسن القصص، تاج العلماء هندی، ۳ شماره (۷۳۷-۱۸۱۳-۱۹۹۵).
۶. كشف الحقائق، صادق نوبری، ۳ شماره (۷۷۰-۱۳۸۱-۱۷۲۱).
۷. ترجمه اصفی، سید مظاهر حسن هندی، ۳ شماره (۱۴۱۴-۱۴۰۷-۱۳۳۳).
۸. تفسیر آیه نور، بانور. ی، ۳ شماره (۱۱۶۴-۱۱۱۵-۸۷۹).
۹. ترجمه میرزا طاهر بصیر الملک، ۳ شماره (۶۸۱-۱۴۱۹-۱۳۵۲).
۱۰. الجمان الحسان، دهرسخی، ۳ شماره (۹۲۹-۱۰۹۶-۱۸۷۶).
۱۱. مفصل البیان، تهرانی، ۳ شماره (۶۶۲-۶۹۳-۱۳۴۳).
۱۲. ضیاء التفاسیر، خوانساری، ۳ شماره (۶۶۴-۶۷۳-۷۹۹).
۱۳. ترجمه و تفسیر الهی قمشه ای، ۳ شماره (۱۰۰۱-۱۳۵۱-۱۴۳۴).
۱۴. ترجمه و تفسیر، عبدالحسین آیتی، ۳ شماره (۷۷۹-۱۳۵۳-۱۴۳۲).
۱۵. الدر النظیم، محمدرضا کوثر علی شاه همدانی، ۳ شماره (۵۵۰-۱۶۰۰-۱۹۷۹).
۱۶. ترجمان القرآن، هاشمی، ۳ شماره (۱۳۲۵-۱۴۰۹-۱۵۹۶).
۱۷. غرة المتقين، جبل عاملی، ۳ شماره (۸۸۸-۴۶۱-۱۱۹۲). نام صحیح آن عروة المتقين است.
۱۸. ایناس سلطان المؤمنین، عاملی، ۳ شماره (۴۳۳-۴۶۴-۱۸۶۳).
۱۹. ترجمه آقا جمال خوانساری، ۳ شماره (۴۴۵-۱۴۶۶-۱۵۱۰).
۲۰. تحفة الخاقان، نواب لاهیجی، ۳ شماره (۵۳۵-۱۷۸۲-۱۱۰۳).
۲۱. لب الباب خوانساری، ۳ شماره (۸۰۸-۸۴۰-۱۸۷۴).
۲۲. تفسیر غروی گلپایگانی، ۳ شماره (۹۰۸-۹۱۲-۱۹۷۱-۹۰۴).
۲۳. ترجمه و تفسیر، یاسری تهرانی، ۳ شماره (۸۵۰-۱۴۸۰-۱۳۸۰).
۲۴. تفسیر آیات الولاية، ذهبی، ۳ شماره (۶۳۰-۶۸۵-۱۰۳۰).
۲۵. قاموس قرآن، قرشی، ۳ شماره (۱۱۷۲-۱۵۶۱-۱۷۲۱).
۲۶. آیات احکام، استرآبادی، ۲ شماره (۳۰۰-۵۳۸).
۲۷. تحصیل الاطمینان، ۲ شماره (۴۶۹-۱۸۷۰).
۲۸. صوافی الصافی، ۲ شماره (۳۲۶-۴۶۶).
۲۹. سفينة النجاة ملا مقیما (۶۰۸-۱۰۳۵).
۳۰. سر الخطاب (۵۷۴-۱۰۳۳).
۳۱. هداية الاقران (۱۰۰۲-۱۲۷۴).
۳۲. نور الانوار (۶۵۴-۶۶۰).
۳۳. آیات الاحکام، هریسی (۱۲۲۶-۱۸۸۰).
۳۴. شناخت سوره های قرآن، هرسی (۱۲۲۵-۱۵۹۹).
۳۵. اضواء علی متشابهات القرآن (۱۱۵۸-۲۰۰۶).
۳۶. معانی القرآن، بهودی (۱۲۰۹-۱۳۹۲).
۳۷. آیات الاحکام، قاینی (۸۴۸-۱۸۶۸).
۳۸. خلاصة البیان، نجف آبادی (۸۱۷-۱۰۰۷).
۳۹. آیات احکام، فشندی (۸۱۲-۱۸۶۶).
۴۰. ترجمه قرآن، آیت الله مکارم (۱۳۶۱-۱۴۷۰).
۴۱. آیات احکام، یزدی (۹۸۴-۱۸۸۱).
۴۲. ترجمه قرآن، بی آزار شیرازی (۱۲۴۴-۱۳۹۸).
۴۳. انسان در پویه تاریخ (۱۱۸۶-۱۳۸۹).
۴۴. مسالک الافهام، کاظمی (۳۰۳-۳۳۶).
۴۵. نثر الثانی، اردکانی (۶۰۱-۱۴۸۵).
۴۶. قاموس قرآن یا الوجوه والنظائر (۱۱۵۱-۱۱۵۲).
۴۷. سر اکبر، نقوی (۶۱۵-۶۲۹).
۴۸. تفسیر آسان، نجفی (۱۰۳۳-۱۹۹۲).
۴۹. ترجمه و تفسیر راهنما (۹۴۲-۱۳۶۲).
۵۰. ترجمه و تفسیر عمادزاده (۱۱۹۹-۱۳۵۹).
۵۱. الدر النظیم، قمی (۸۶۶-۱۵۷۸).
۵۲. قلند الدرر، جزائری (۷۴۱-۱۸۴۰).
۵۳. الثبیان، شهرستانی (۸۳۷-۱۵۳۴).
۵۴. تفسیر آیه نور، شهیدی (۸۰۵-۹۲۴).
۵۵. من هدی القرآن، مدرس (۱۱۶۳-۱۹۸۱).
۵۶. الفرقان، روحانی (۱۰۱۲-۱۹۵۴).
۵۷. حسن یوسف (۱۲۴۶-۱۷۲۴).
۵۸. قصص، بلاغی (۱۲۵۳-۱۶۳۰).

۵۹. قصص، زاهدی (۱۶۹۰-۱۲۷۸).
۶۰. قصص، صفایی (۱۷۲۵-۱۲۱۲).
۶۱. قصص، محلاتی (۱۰۹۰-۱۶۸۰).
۶۲. قصص، عمادزاده (۱۷۴۱-۱۶۱۱).
۶۳. قصص، غفاری (۱۷۴۳-۹۷۰).
۶۴. قصص، بهاونگری (۱۶۳۴-۸۸۶).
۶۵. ترجمه قرآن، مصباح زاده (۱۴۶۸-۱۳۵۷).
۶۶. کلمات القرآن (۶۶۹-۷۱۸).
۶۷. فرهنگنامه قرآنی (۱۶۰۱-۱۵۹۹).
۶۸. البیان، رشتی (۹۱۵-۶۹۹).
۶۹. توشیح التفسیر (۷۷۴-۷۰۷).
۷۰. تفسیر، سید مهدی حلی (۷۱۰-۶۸۹).
۷۱. تفسیر سورة نور، صدوقی (۱۹۹۸-۹۴۹).
۷۲. تفسیر عنکبوتیه (۱۹۹۹-۹۴۸).
۷۳. ترجمه مفردات، خسروی (۱۵۰۶-۱۰۹۳).
۷۴. تفسیر اثنی عشری (۱۹۴۴-۹۵۸).
۷۵. انوار التنزیل، رضوی (۱۹۵۳-۸۵۴).
۷۶. تفسیر والمصر، محلاتی (۱۰۶۴-۹۳۰).
۷۷. التحقيق، مصطفوی (۱۵۸۵-۱۰۴۴).
۷۸. النور المبین، جزایری (۱۶۵۴-۴۲۴).
۷۹. قاموس القرآن (۱۷۵۵-۱۵۶۱).
۸۰. التبیان، عرب باغی (۱۵۵۱-۸۹۶).
۸۱. اللئالی الحسان، ناصری (۱۹۹۱-۹۴۰).
۸۲. اسرار العشق، ناصر علی شاه (۱۸۱۱-۸۸۲).
۸۳. آیات احکام، میر خانی (۱۸۷۸-۱۲۳۴).
۸۴. انوار البیان، بهاونگری (۱۳۶۷-۱۳۴۵).
۸۵. غریب القرآن، خلیلی (۱۵۰۷-۸۵۷).
۸۶. لغات القرآن، خلیلی (۱۵۱۷-۸۵۶).
۸۷. الفرقان، نقوی (۱۹۹۴-۸۵۱).
۸۸. کلام، قدوسی (۱۹۶۸-۸۲۶).
۸۹. ترجمه، جلال الدین فارسی (۱۴۵۹-۱۳۹۶).
۹۰. ترجمه، فروزانفر (۱۴۶۰-۹۸۶).
۹۱. ترجمه، آقاهادی مترجم (۱۳۴۰-۴۳۶).
۹۲. تفسیر موضوعی، جوادی آملی (۱۹۳۹-۱۲۶۵).
۹۳. النقد الجمیل، خالصی (۱۹۴۶-۹۰۰).
۹۴. الاسرائیلیات، مغنیه (۱۸۰۱-۱۰۷۰).
۹۵. خلاصة البیان، هروی (۱۵۹۷-۶۷۸).
۹۶. ترجمه جدید قرآن، دار القرآن الکریم (۱۴۴۳-۱۴۱۶).
۹۷. تفسیر، بنت الهدی صدر (۱۱۰۴-۱۰۵۳).
۹۸. درس های از قرآن (۱۷۵۴-۱۲۷۱).
۹۹. غریب القرآن، طریحی (۱۵۴۳-۳۶۵).
۱۰۰. آیات احکام، شبستری (۱۸۵۹-۱۰۶۰).
۱۰۱. تفسیر ریحان (۱۹۵۵-۱۱۵۷).
۱۰۲. تفسیر، اویسی قزوینی (۱۹۲۶-۱۲۱۰).
۱۰۳. بدایع الکلام، ملکی (۱۸۷۳-۱۲۱۷).
۱۰۴. المصابیح الساطعه، شرفی (۳۹۶-۳۶۶).
۱۰۵. کشف الغطاء (۶۲۸-۶۱۴).
۱۰۶. خلاصة الاخبار، تنکابنی (۱۸۰۶-۶۱۵).
۱۰۷. القرآن تعلیمه وارشاده (۱۹۱۷-۹۴۶).
۱۰۸. تفسیر، میرزا جواد تهرانی (۱۱۹۵-۹۹۳).
۱۰۹. البضاعة المضجاة، نقوی (۷۲۴-۵۷۱).
۱۱۰. تاریخ وعلوم قرآن، میر محمدی (۱۳۰۹-۱۲۸۱).
۱۱۱. برهان البیان، رضوی (۸۶۴-۷۷۲).
۱۱۲. پیشگامان کشف (۱۶۴۶-۱۲۰۲).
۱۱۳. انسان مسؤول و تاریخ ساز (۱۹۶۵-۱۰۴۳).
۱۱۴. لغات القرآن، خویی (۱۵۰۸-۷۰۱).
۱۱۵. تبیان اللغة، چهاردهی (۱۵۰۰-۸۰۲).
۱۱۶. البدر الباهر (۵۴۸-۲۸۴).
۱۱۷. همگام با هجرت یوسف (۱۶۸۹-۱۱۱۸).
۱۱۸. ترجمه دراسات فی القرآن (۱۳۶۸-۱۱۴۳).
۱۱۹. غوامض القرآن (۱۵۴۳-۳۶۴).
۱۲۰. معدن العرفان، درآق (۱۸۵۴-۲۶۸).
۱۲۱. مواهب علیّه (۱۳۲۰-۲۴۹).
۱۲۲. کشف الکشاف (۶۹۴-۶۶۸).
۱۲۳. ترجمه الدر النظیم، سکاکی (۱۳۲۱-۲۵۱).
۱۲۴. ترجمه الخواص (۱۳۲۲-۲۵۷).
۱۲۵. تفسیر آیه الکرسی، سمّاکی (۲۷۹-۲۶۱).
۱۲۶. انوار نبوت (۱۱۵۶-۱۹۴۲).
۱۲۷. مفتاح کنوز القرآن، دربندی (۱۹۴۹-۶۰۹).
۱۲۸. قصص، شبّر (۱۷۰۹-۵۴۶).
۱۲۹. فتح الرحمن، شاه ولی الله دهلوی (۶۶۵-۴۸۴).
۱۳۰. مجمع البحار، مظفر علی شاه (۱۹۸۷-۵۱۷).
۱۳۱. تفسیر سورة ماعون وعصر (۱۹۳۵-۸۸۰).
۱۳۲. تقریب الافهام، کنتوری (۱۸۷۷-۵۷۲).

۱۳۳. آیات احکام، ارموی (۹۳۸-۱۸۳۷).
۱۳۴. کشف التنزیل، رضوی (۱۱۷۳-۱۳۱۰).
۱۳۵. تفسیر، کاشانی (۷۶۴-۷۶۱).
۱۳۶. تفسیر، گیلانی (۴۷۵-۱۴۲۶).
۱۳۷. حاشیه مجمع الیان، غازی (۱۹۲۱-۳۰۷).
۱۳۸. تفسیر، شریف لاهیجی (۳۷۲-۶۹۶). با توضیحی که ذکر خواهد شد.
۱۳۹. حاشیه بر تفسیر، فخر رازی (۳۱۳-۱۹۹۶).
۱۴۰. حاشیه بر یضای، تنکابنی (۳۱۴-۱۹۹۷).
۱۴۱. ترجمه و تفسیر حافظ، فرنان علی، به اردو، ۴ شماره (۱۴۴۴-۱۴۴۵-۱۴۲۲-۱۳۴۹).
۱۴۲. تفسیر، سید محمد صادق مولانا (۱۴۷۲-۱۴۷۷).
۱۴۳. اجوبه، کرمانی (۸۱۸-۸۶۸).
۱۴۴. حاشیه بر یضای، گیلانی (۴۷۵-۱۹۰۵).
۱۴۵. فرهنگ لغات قرآن (۱۱۷۸-۱۵۶۲).
۱۴۶. روان جاوید (۱۱۶۵-۱۳۸۵). با توضیحی که خواهد آمد.
۱۴۷. تفسیر، سنگلجی (۸۷۳-۸۷۴).
۱۴۸. حاشیه شیخ بهائی بر کشاف (۳۰۸-۱۹۱۶).
۱۴۹. حاشیه شیخ بهائی بر یضای (۳۰۴-۱۸۹۳).
۱۵۰. حاشیه شریعتمدار بر یضای (۵۷۹-۱۸۹۰).
۱۵۱. حاشیه خراسانی بر یضای (۵۸۲-۱۸۹۴).
۱۵۲. حاشیه قاضی نورالله بر یضای (۲۹۶-۱۹۰۲).
۱۵۳. حاشیه دماوندی بر صافی (۴۷۴-۱۹۱۱).
۱۵۴. حاشیه حویزی بر یضای (۳۴۹-۱۹۰۸).
۱۵۵. حاشیه خلیفائی بر یضای (۴۲۶-۱۸۹۶).
۱۵۶. حاشیه مختاری بر زبده (۴۶۵-۱۸۸۸).
۱۵۷. حاشیه کاشانی بر یضای (۲۸۰-۱۹۰۳).
۱۵۸. حاشیه سیالکوتی بر یضای (۳۳۷-۱۹۰۳).
۱۵۹. صفوة التفاسیر، شبر (۵۳۰-۵۴۳).
۱۶۰. جوهر الثمین، شبر (۵۳۱-۵۴۴).
۱۶۱. الوجیز، شبر (۵۳۲-۵۴۵).
۱۶۲. حاشیه تنکابنی بر زبده (۴۴۴-۱۸۳۸).
۱۶۳. ترجمه و تفسیر، تجلی شیرازی (اردکانی) (۳۶۷-۱۴۱۸).
۱۶۴. حاشیه مدرس شیرازی بر یضای (۶۵۶-۸۹۸).
۱۶۵. ترجمه قرآن، انصاری (۱۴۳۸-۱۴۳۹).
۱۶۶. حاشیه شیروانی بر یضای (۳۸۸-۱۸۹۹). در شماره اخیر شیرازی غلط است و صحیح شیروانی است.
۱۶۷. غرایب القرآن، نظام (۲۰۵-۱۵۶۴). در شماره اخیر غریب القرآن غلط است.
۱۶۸. تفسیر سورة یوسف، علی بن نجار (۴۷۸-۱۴۲۸). در شماره اخیر سورة ص غلط و یوسف صحیح است.
۱۶۹. تفسیر شفای، کاشانی (۶۲۵-۶۲۶). سید حسین شفائی همان سید حسین کاشانی است.
۱۷۰. نور الاتوار، رضی الدین موسوی (۴۰۹-۵۰۳). با توضیحی که خواهد آمد.
۱۷۱. حاشیه و امق بر صافی (۵۳۹-۱۹۱۳).
۱۷۲. حاشیه سلطان بر یضای (۳۳۵-۱۸۹۷).
۱۷۳. حاشیه سید حسن خلخالی بر یضای (۲۹۸-۱۸۹۵).
۱۷۴. راهنمایی به سوی حق، فاطمه مالک (۹۶۹-۱۱۳۲).
۱۷۵. حاشیه میرزا ابراهیم همدانی بر کشاف (۱۹۲۰-۳۰۱). در شماره اخیر یضای غلط است و کشاف صحیح است.
۱۷۶. تفسیر شیخ سلیمان کاشانی (۸۴۵-۱۰۳۶).
۱۷۷. حاشیه زبده، جزایری (۴۲۵-۱۸۳۹).
۱۷۸. تأویلات القرآن، کاشانی (۲۰۷-۱۹۷۵).
۱۷۹. حاشیه مرعشی بر یضای (۱۲۰۷-۱۹۰۷).
۱۸۰. جلاء الافغان (۲۰۲-۲۶۷).
۱۸۱. ترجمه ترکی تفسیر مواهب (۱۳۲۳-۱۳۲۷).
۱۸۲. ترجمه و تفسیر، دیلمی لاهیجی (شریف لاهیجی) (۱۳۲۹).
۱۸۳. ترجمه و تفسیر کمبریج (۱۳۱۵).
۱۸۴. تفسیر الایات، تنکابنی (۶۱۷-۵۸۹).
۱۸۵. تفسیر بسمله، تنکابنی (۶۱۸-۵۸۷).
۱۸۶. ترجمه قرآن، موزه پارس، ۳ شماره (۱۵۷-۱۳۱۳-۱۳۷۱).
۱۸۷. تفسیر سورة انبیاء، سید احمد هندی، ۳ شماره (۹۹۶-۲۰۰۵-۱۸۲۳).
۱۸۸. ترجمه و تفسیر، فیض الاسلام، ۳ شماره (۱۱۸۷-۱۳۶۳-۱۴۶۱).
۱۸۹. تفسیر مجمع الاتوار، زنجانی، ۳ شماره (۸۱۳-۹۸۳-۱۹۵۶).
۱۹۰. آیات احکام، طباطبائی، ۳ شماره (۹۷۸-۱۱۶۱-۱۸۶۱).
۱۹۱. کتابشناسی قرآن و علوم قرآنی، ۳ شماره (۱۱۲۵-۱۵۳۹-۱۱۴۶).

۱۹۲. تفسیر، سید صبغة الله کشفی، ۳ شماره (۱۹۷۸-۵۹۵-۶۲۷). به شرحی که خواهد آمد.
۱۹۳. ترجمه، سید صفدر حسین نقوی (۱۴۷۸-۱۹۹۳).
۱۹۴. عرائس المجالس (۱۴۵-۱۶۰۶).
۱۹۵. تفسیر جوامع الجامع (۱۶۸-۱۴۶۳).
۱۹۶. ترجمه و تحقیق غریب القرآن (۱۱۳۳-۱۳۹۴).
۱۹۷. تحفة العراق، هروی (۶۸۰-۱۰۳۴) ... موارد دیگری نیز هست که با مراجعه به کتاب معلوم می گردد.

پنجه:

تکرار عناوین تفسیری و نیز اختلافات فاحشی که در ذکر تاریخ حیات و وفات مفسران مشاهده گردید و ۲۳ مورد آن بیان شد، همگی نشان دهنده عدم خبرویت مؤلف در امر کتابشناسی و رجال است. حال به نمونه هایی دیگر می پردازیم.

۱. در سه شماره، ترجمه قرآن کریم به جناب آقا جمال الدین خوانساری نسبت داده شده که نسبت فوق عاری از صحت است. (رجوع شود به مقدمه شرح غرر خوانساری به قلم محدث ارموی)

۲. در شماره ۱۹۰۳ از حاشیه شاه طاهر حسینی کاشانی معروف به سیالکوتی م ۱۰۶۷ نام برده است. شاه طاهر مزبور متوفای ۹۵۶ است و حکیم سیالکوتی متوفای ۱۰۶۷ عبدالکریم نام دارد.

۳. در شماره ۶۹۶ از تفسیر بهاء الدین هندی نام برده است. چنان که مرحوم محدث ارموی در مقدمه تفسیر شریف لاهیجی متذکر شده است، تفسیر بهاء الدین هندی همان تفسیر شریف لاهیجی است که در هند به چاپ رسیده است. (ر. ک: تفسیر لاهیجی، ج ۱، ص ۱۰)

۴. در شماره ۱۳۲۹، از ترجمه قرآن محمد بن علی بن عبدالوهاب علاء الدین قطب الدین اشکوری دیلمی لاهیجی نام برده است.

اسامی و القاب مزبور مربوط به قطب الدین شریف لاهیجی است و ترجمه هم در واقع تفسیر فارسی وی است که قبلاً عنوان شده و به چاپ رسیده است. (ر. ک: تفسیر شریف لاهیجی، ج ۱)

۵. در شماره ۱۹۷۸ درة الصفای سید صبغة الله کشفی یاد شده که نام دیگر بصائر الایمان کشفی است و قبلاً دو مرتبه عنوان شده است. (ر. ک: الذریعه، ج ۸، ص ۱۰۰)

۶. در شماره ۳۸۲، تفسیر بزرگ از منشی الممالک در متجاوز از ۳۰ جلد یاد کرده و مؤلف آن را امیرکبیر سید محمدرضا امامی حسینی صاحب جنات الخلود دانسته است.

در شماره ۴۵۲، تفسیر خزائن الانوار را از صاحب جنات الخلود می داند که یک جلد آن تألیف شده است.

در واقع سید محمدرضا امامی خاتون آبادی صاحب جنات تنها تفسیر خزائن را تألیف کرده است و تفسیر منشی الممالک مربوط به مؤلفی دیگر است. (البته این اشتباه از الذریعه به این جا منتقل شده است)

۷. در شماره ۲۸۴، مؤلف البدر الباهر و انس المشتغلین را زین العابدین بن محمد باقر خوانساری دانسته و در شماره ۵۴۸ هر دو کتاب را از آقا محمدعلی هزارجریبی می داند که مورد دوم صحیح است. (این اشتباه از ایضاح المکنون به این جا منتقل شده است)

۸. در شماره ۴۵۹، مولی محمد صادق اردستانی حکیم معروف ساکن اصفهان (م ۱۱۳۴) را فرزند امیر معزالدین اردستانی مؤلف تفسیر هل ائی، ساکن هند (زنده در ۱۰۵۸) دانسته که قطعاً اشتباه است.

۹. در شماره ۴۶۲، البحر المواج را تألیف جناب فاضل هندی دانسته است. این کتاب منسوب به پدر فاضل هندی است و اصل نسبت نیز صحیح نیست بلکه مؤلف آن یکی از علمای اهل سنت است که او نیز به فاضل هندی معروف بوده است. (ر. ک: آثار و احوال فاضل هندی از رسول جعفریان، ص ۱۶)

۱۰. در شماره ۷۳۶، تفسیر سورة فاتحه و بقره را از شیخ محمد حسین اصفهانی نام می برد؛ حال آن که تفسیر مزبور موسوم به مجدالبیان می باشد و از تفاسیر مشهور است و دوبار نیز به طبع رسیده است.

۱۱. شماره ۷۹۲، تأویل الایات الباهره فی فضل العترة الطاهره از آقانجفی اصفهانی. کتاب مزبور تألیف سید شرف الدین استرآبادی است و مرحوم آقانجفی مترجم آن است. شماره ۱۳۴۷ از مترجم با نام محمد تقی بن محمد باقر مسجدشاهی نام برده است که همان آقانجفی معروف است و مؤلف مثل موارد فراوان دیگر متوجه اتحاد دو عنوان نشده است.

۱۲. در شماره ۱۳۱۱، ابن عباس را مترجم قرآن به فارسی دانسته که از عجایب است. وی کتابی با عنوان ترجمان القرآن دارد که لغات قرآن را توضیح داده است.

۱۳. ص ۳۹۳، ج ۵، علم الهدی را لقب سید رضی دانسته که لقب سید مرتضی می باشد.

۱۴. در ص ۳۰۴، ج ۳، کتاب الدر المسلوک را تألیف شیخ حر عاملی دانسته که تألیف برادر ایشان است.

۱۵. در ص ۳۶۷، ج ۵، دکتر گرجی را مترجم جوامع الجامع دانسته که مصحح صحیح است.

۱۶. از ص ۳۰۷ تحت عنوان «۲۰۰ عنوان ترجمه و مترجم شیعه تا عصر حاضر» چنین وانمود شده است که این تعداد ترجمه از قرآن موجود است؛ در حالی که نیمی از عناوین صرف نظر از تکراری بودن بخشی از آنها، اصلاً ترجمه قرآن مجید نمی باشند. بنگرید:

انسان در پویه تاریخ؛ ترجمه مجید امینی از کتاب المنتخب من الکتاب والسنة والخطب در ۱۱۹ ص؛ ترجمه کتاب صوم کثر العرفان؛ ترجمه دراسات فی القرآن؛ ترجمه مقدمة مجمع البیان؛ ترجمه مقدمة و تفسیر حمد استاد شلتوت؛ ترجمه مقدمة تفسیر صافی؛ ترجمه تفسیر اصفی (۳ شماره تکراری)؛ ترجمه تفسیر برهان تبریزی (۴ شماره)؛ ترجمه مفاتیح الغیب ملاصدرا؛ ترجمه کثر العرفان؛ ترجمه فی ظلال القرآن؛ ترجمان القرآن (۴ شماره تکراری که مربوط به لغات قرآن است و باید در بخش غریب القرآن ذکر شود).

جالب است که ترجمه ای اردو از قرآن کریم از شخصی به نام فرمانعلی، چهار مرتبه در این قسمت تکرار شده است.

۱۷. در بخش تفاسیر فقهی از کتب مهمی چون زیدة البیان، فقه القرآن راوندی، کثر العرفان، معارج السؤل، مفاتیح الاحکام قهپائی نام نبرده است؛ گرچه قبلاً سه عنوان اول ذکر شده است، اما لازم بود در این قسمت به آنها اشاره شود.

۱۸. در ص ۴۳۶ در ضمن حواشی زیدة البیان اردبیلی حواشی ابن ادریس حلی بر تبیان طوسی را ذکر کرده اند و حواشی و شروح مهم این کتاب چون تحصیل الاطمینان قزوینی و مفاتیح الاحکام قهپائی و ... را از قلم انداخته اند.

۱۹. در بخش حواشی بر مجمع البیان تنها بر حاشیه غازی قزوینی و از حواشی تفسیر ابوالفتوح به حاشیه الهی قمشه ای اشاره شده است و ذکر از حواشی عالمانه علامه میرزا ابوالحسن شعرانی بر دو تفسیر مزبور و نیز تفسیر منهج الصادقین نیست.

۲۰. از اشتباهات عجیب این کتاب این است که در شماره ۱۱۰۳، کتاب تحفه الخاقان میرزا محمدباقر نواب لاهیجی را به دختر وی نسبت داده و در شماره ۵۳۰، کتب سه گانه تفسیری سید عبدالله شبر را به پدرش (سید محمد رضا)!! این در حالی است که در شماره های دیگر همین کتب به صاحبان اصلی خود منسوب گشته اند.

۲۱. در شماره ۸۶۶، محدث قمی را متوفای ۱۴۰۷ دانسته که سال مزبور سال چاپ کتاب الدر النظیم مرحوم محدث قمی است و ایشان متوفای ۱۳۵۹ هـ. ق می باشند.

۲۲. شماره ۱۳۸۵، ترجمه تفسیر صافی از میرزا محمد ثقفی تهرانی.

تفسیر روان جاوید مرحوم ثقفی که قبلاً ذکر شده در واقع ترجمه گونه ای از تفسیر صافی است و تعدد عنوان صحیح نیست.

۲۳. در شماره ۹۴۶ کتاب القرآن تعلیمه و ارشاده به علامه مظفر منسوب شده و در شماره ۱۹۱۷ همان کتاب را به علامه کاشف الغطاء نسبت داده و منبع هر دو نیز جلد ۱۷ کتاب الذریعه (کد ۳۱۶) است.

۲۴. در شماره ۵۳۵، کتب شرح کافیه و هدایه و شرح دیوان امیرالمؤمنین (ع) تألیف میبدی را که ناشر شرح نهج البلاغه نواب در آخر کتاب معرفی نموده به نواب لاهیجی نسبت داده است.

۲۵. در ۲ شماره کتاب غرة المتقین ذکر شده که صحیح آن عروة المتقین است.

۲۶. در ص ۷۵، ج ۴، تألیفات دکتر محمدباقر محقق را به دکتر مهدی محقق نسبت داده است.

۲۷. در ص ۴۶۹، ج ۴، تألیفات مرحوم ثقفی تهرانی را به مرحوم آیت الله میلانی نسبت داده است.

۲۸. در ص ۴۶۶ و ۴۶۷، ج ۴، تألیفات مرحوم فرید گلپایگانی را به مرحوم روحانی نجف آبادی نسبت داده است.

نتیجه

چهار نمونه برای این قسمت ذکر می کنیم؛ که مشت نمونه خروار است:

۱. شماره ۱۷۹۶، محسن مخملباف، مقاله قصه نویسی و هدایت پذیری از قرآن.

۲. شماره ۱۱۱۱، بدری آقابای، فهرست قرآن های خطی کتابخانه سلطنتی را تنظیم نموده است و طبعاً!! با تفاسیر نیز سروکار داشته است.

۳. شماره ۱۷۱۸ شیرعلی خطاط قصص قرآن که در سال ۱۳۱۱ تحریر نموده است.

۴. شماره ۱۶۲۸ برانق محمد احمد. کتاب زمزم و ۱۱

داستان دیگر.

همچنین است اکثر بانوان ذکر شده و نیز کتب و مؤلفانی که در بخش تفاسیر تاریخی یاد شده است.

هفت:

شخصیت‌هایی چون طبری، قوشچی، ابونصر بخاری، ثعلبی، عبدالکریم خطیب، مسعود انصاری میدی، مرعشلی، محمد سید گیلانی و ... در عداد مفسران شیعه ذکر شده‌اند و حال آن‌که همگی از اهل سنت‌اند.

هشت:

در این مورد نیز به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

۱. در ص ۱۵۸، ج ۵، ۶ صفحه از مقدمه تفسیر نوین را نقل می‌کند.
۲. ص ۲۱۹، ج ۵، ۴ صفحه از مقدمه کتاب «برداشتی از جامعه و سنن اجتماعی» را آورده است.
۳. ص ۲۳۰، ج ۵، ۸ صفحه در معرفی مرکز علوم قرآنی حوزه نقل نموده است.
۴. ص ۱۳۶، ج ۵، ۴ صفحه تفسیر سوره کوثر از بیانات شیخ مرتضی حائری را نقل کرده است.
۵. ص ۴۱۷، ج ۴، ۹ صفحه از مطالب استاد حکیمی در کتاب مکتب تفکیک را نقل کرده است.
۶. در ص ۱۷۷، ج ۵، ۹ صفحه از مطالب حضرت امام در تفسیر را نقل کرده است.
۷. ص ۵۳، ج ۵ به بعد، ۲۲ صفحه به معرفی همکاران نویسنده تفسیر نمونه اختصاص یافته است.
۸. ص ۲۸۶، ج ۵، ۵ صفحه مصاحبه مجله بینات با آقای تسخیری را آورده است.
۹. ص ۲۶۴، ج ۵، ۳ صفحه از مطالب رساله نوین مرحوم تهرانی را آورده است.
۱۰. در ج ۴، از ص ۳۷۳ تا ۳۸۲، ۱۰ صفحه مقدمه علامه شعرانی بر تفصیل آیات را نقل کرده است.
۱۱. در ج ۴، از ص ۴۴۰ تا ۴۵۴، ۱۵ صفحه مطالب استاد جوادی آملی و معرفت درباره المیزان را نقل کرده است.

نکته دیگر این‌که در دو جلد آخر کتاب، عالمان ترک‌زبان معاصر هرچند اثر تالیفی کوچکی در زمینه قرآن داشته باشند به تفصیل معرفی شده‌اند و تصویر آنان نیز زینت بخش کتاب گردیده است؛ اما درباره دیگران این‌گونه عمل نشده است؛ مگر به ندرت.

همچنین نویسنده از مصاحبه‌ها و مقالات مجله بینات کمال

استفاده را برده و اکثر تحقیقات آن را عیناً نقل کرده؛ اما زحمت مراجعه به منابع اصیل کتابشناسی و رجال را به خود نداده است. همین‌طور «کتابنامه بزرگ قرآن کریم» که همزمان با تألیف دو جلد آخر کتاب انتشار یافته و البته بسیاری از اشتباهات آن کتاب به این منبع نیز سرایت نموده است.

نه:

رجوع به اصل کتاب ما را از سخن گفتن در این باره بی‌نیاز می‌کند. اما اشاره به یک مورد خالی از لطف نیست. در صفحه ۲۷۲ جلد ۵ عنوانی جلب توجه می‌کند:

(زندگی در عالم مطبوعات) که پس از مطالعه معلوم می‌شود که منظور نویسنده وجود شرح حالی از عالم مورد نظری در یکی از مجلات است.

ده:

اغلاط چاپی کتاب نیز کم از اغلاط علمی آن نیست؛ ولی جهت اختصار تنها به چند مورد اکتفا می‌شود:

۱. ص ۳۶۱، ج ۵، لرزش‌های تجربه غلط و صحیح آن لغزش‌های ترجمه است.
۲. ص ۴۱۲، ج ۵: زندگانی قرآن حکیم غلط و لقمان حکیم صحیح است.
۳. ص ۴۳۱، ج ۵: بویه الطالب غلط و بغیة الطالب صحیح است.
۴. ص ۴۳۱، ج ۵: کنزیر الاحمد غلط و کبریت الاحمر صحیح است.
۵. ص ۵۳، ج ۴: حدث غلط و حدس صحیح است.
۶. ص ۲۶، ج ۵: دهگردی غلط و دهکردی صحیح است و ص ۴۵۰ مرنی غلط و مرنندی صحیح است.
۷. ص ۴۳۱، ج ۵: اساس سلطان المومنین غلط و ایناس صحیح است.
۸. ص ۳۲۵، ج ۵: میرجانی غلط و سیرجانی صحیح است. در همان صفحه معروف به العلماء غلط و معروف به لسان العلماء صحیح است.

